

Наталія ЯРМОЛЕНКО

НИТКА ЖИТТЯ, РОДУ, НАРОДУ

Дослідження присвячене проблемі міфологічного потрактування ремесла прядіння та ткацтва. Акцентується увага на магічному значенні процесу прядіння, снування, ткання. Проаналізована символіка пасма, нитки, вузла, веретена. Автор розглядає трансформацію язичницької богині Мокоші в епоху двовір'я.

Ключові слова: прядіння, ткацтво, нитка, вузол, веретено, Мокоша, Лада, Параскева-П'ятниця, Богородиця.

© Н. ЯРМОЛЕНКО, 2016

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (129), 2016

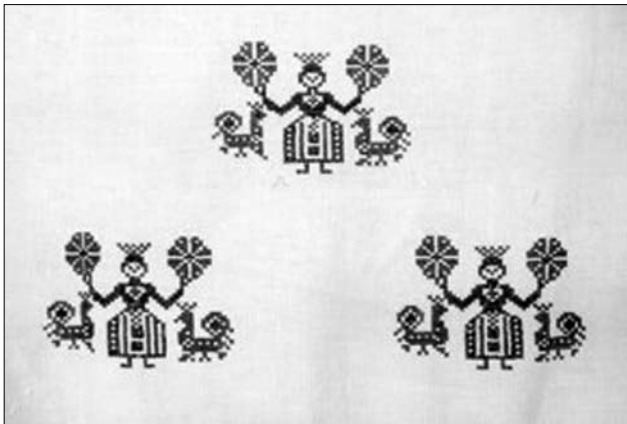
Прядіння і ткацтво, як і любов, належить до предковичних відкриттів людства. За міфами індоєвропейських народів, світ оснували богині кохання та долі, що були майстерними прялями і ткалями, уособлювали сакральний низ, вологу й потойбіччя. Наприклад, у міфології хетів¹ долею опікувалися дві богині-прялі потойбічного світу. А нитку життя кожного грека, за Гесіодом, пряли і уривали три доньки богині Ночі — суворі мойри, які були богинями долі. Перша — пряля — уособлювала спокій і розміреність життєвої дороги, друга — випадковість долі, а третя — її невідворотність. У скандинавській міфології вік людини також визначали три богині долі — норни, що були схожі на крилатих валькірій. Норни жили біля коренів Світового дерева й були пов'язані з водою. Різновікові норни символізували почергові стадії людського життя: юність, зрілість та старість. Норни встановлювали момент народження, довжину життя й час смерті кожного, а також допомагали породіллі розродитися й пряли нитку життя немовляти. Українські міфологічні діви, зображені на обрядових рушниках Середнього Подніпров'я, нагадують індоєвропейських міфологічних пряль, богинь кохання й роду (іл. 1).

У космогонічних міфах божественні діви-прялі створювали небесні полотна (хмари) й пряли тканину космосу. Спрядена нитка у світовій культурі стала символом не лише долі, довгого життя, а й сім'ї, родини, роду, у якому всі скріплені воедино, як пасма у нитці, а також метафорою народу, спадкоємності поколінь, світу в цілому, символом космічної світобудови. Метафору нитки роду й народу в рушниковій вишивці передає орнамент вгорі рушникового полотнища, на якому зображений ряд людей, що міцно тримаються за руки (іл. 2).

За міфологічними віруваннями, прядіння й ткацтво — це сакральне мистецтво, яким володіли боги. У грецьких міфах є розповідь про майстерну ткалю й вишивальницю Арахну, яка посміла змагатися навіть із самою Афіною. За гордість вона була перетворена богинею в павука, що невтомно творить полотно зі своєї павутинки-пряжі.

Ремесло прядіння наші предки вважали священним актом. Процес прядіння мав подвійний смисл —

¹ Хетська міфологія розвивалася під впливом давніх міфологічних уявлень племені хаттів (протохетів), чия мова була близька до абхазо-адигських мов. Цар хетів мав необмежену владу головного жреця, — його отожднювали з богом. — Прим. ред.

Іл. 1

Іл. 2

практичний і символічний [2, с. 13—20], а нитка співвідносилася з життям, що тече й обривається, переплітає покоління, як спрядені нитки, створює космічну тканину — матерію [9, с. 344]. Нитки дощу пов'язують небо й землю, а міфічна вервечка розмежує простір (у японській міфології вона має назву *сіменава*). Герої українських казок на міфічній ниточці опускаються у підземний світ і на ній же повертаються назад.

Мотузка, шнурок, нитка у культурі відігравали особливу роль. Наші прапредки надавали їм магічного значення. Спрядені нитки конопель, льону чи вовни у казках належать до чарівних предметів. Баба

Яга (померла жінка-предкиня) дарувала героєві чарівний клубочок, що, розплітаючись, вказував йому життєву дорогу й оберігав від небезпек. Нитку використовували в народній лікувальній медицині, її носили як талісман (іл. 3).

Магічну силу мав і вузол, який символізував перешкоду або зв'язування того, на що загадано. Символічно зав'язати, зашити доступ до людини могла знахарка, яка обмірювала тіло хворого ниткою, нав'язуючи при цьому вузли, а потім ножем запихала її в щілину в одвірку (символіка межі між двома світами), або символічно зашивала пілку одягу. Червону нитку з нав'язаними на ній сімома вузлами слов'яни носили на лівому зап'ясті як захист від нечистої сили та оберіг від хвороб.

Якщо «зав'язати» означало недопустити, то «розв'язати» мало значення впустити, знищити перешкоди. При пологах розв'язували всі вузли на породіллі, щоб уникнути труднощів при народженні дитини. Також пильно стежили, щоб не було якогось вузлика на одязі у молодих перед «коморою». Розв'язували вузли й при смерті хворого. Мотузкою або тканим поясом обв'язувалися з метою захисту, створюючи магічне коло. Нитка й мотузка порівнювалися зі змією, а вузол — із головою змії чи вужа. Звідси й назва — вужівка.

Магічною силою наші предки наділяли й веретено, яким користувалися з часів неоліту. Його отожднювали зі стрижнем, навколо якого обертається Всесвіт. Давньогрецький філософ Платон пояснював світоустрій як результат дії космічного веретена. Веретено також уподібнювали зі змією, яку називали веретенця [4, с. 56]. Веретениця у замовляннях — цариця зміїв, владна над життям людини. Веретеном лікували, на нього лили воду з метою надання їй магічних властивостей. Механічна прядка, що з'явилася в Україні із XIX ст., значно полегшила процес прядіння, але вже не була оточена таким ореолом сакральності, як веретено (іл. 4).

Із міфологічних часів народна свідомість сприймала прядіння, снування і ткання як етапи творення світу [3, с. 16]. Єдина жінка, яка посіла місце в Київському язичницькому пантеоні богів — це богиня-пряля Мокоша — супутниця «скот'єго бога» багатства Велеса (Волоса), який так і не ввійшов до пантеону. На весняних ритуальних рушниках Мокоша зображалася з руками, піднятими до неба, а на літ-

ніх — з опущеними до землі, що породила зерно, готове до нового врожаю [4, с. 319].

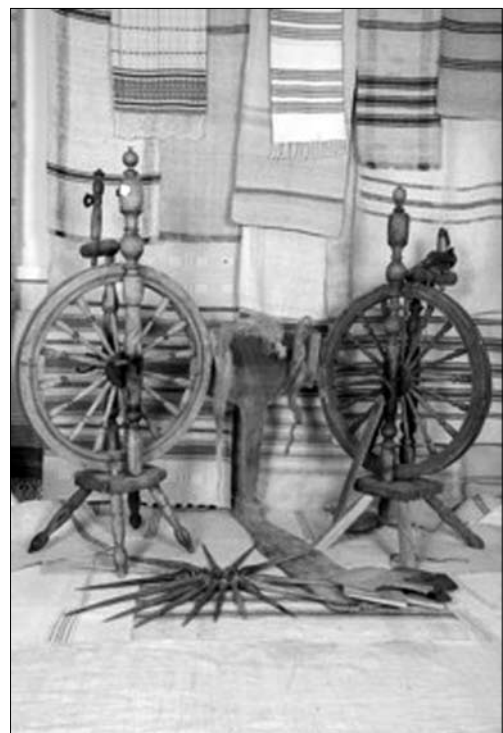
Макошу, яка символізувала жіноче начало Всесвіту — сакральний низ, вологу й землю — шанували як покровительку родючості, плодючості, всякого рукоділля та жіночої сили. Символами Мокоші були прядка та веретено, а в жертву їй приносили перший сніп льону й вишиті рушники, а також куделю пряжі, кидаючи її в криницю. Вважали, що Мокоша допомагала не лише народжувати дітей, а й творити полотно — прясти його, ткати й відбілювати.

Прядіння й ткацтво — це виключно жіноче ремесло, бо лише жінки могли повторювати дії космічної діви-прялі, що снувала світ. З початком нового господарського року, на Введення, українські жінки опівночі виходили з хат і голими сідали на порозі прясти «самосівні» коноплі, по суті ритуально повертаючись до подій першочасу, коли вперше створювалося прядиво космосу. К. Сосенко пієтично розшифрував цю традицію як подяку Господу за те, що Він сотворив найпотрібніші для людини рослини, без яких люди мусіли б сидіти голі, «як ті жінки на порозі вночі, жили б у біді та соромі» [8, с. 67]. К. Грушевська зауважувала, що пережиток магічного роздягання був складовою частиною жіночої господарчої магії, спрямованої на вдалий початок усіх робіт нового господарського сезону [5, с. 163—203]. Кожна сільська пряля ритуально повторювала дії Матері землі або Мокоші, щоб магічно долучитися до творення Всесвіту, зокрема заснувати вдалий для родини господарський рік.

Як ткацьку сировину здавна використовували льон, коноплі та вовну. Насіння льону й конопель наші предки вважали сакральним, як і насіння жита, пшениці, вівса та ячменю. Продукти прядіння й ткацтва, як необхідні вітальні цінності, зафіксували календарно-обрядові пісні. За давніми уявленнями, світ снувався впродовж дванадцяти Різдвяних днів і ночей. У колядках господар «золото віє, срібло леліє», тобто готує зерно на кутю та жертвний калач, виплетений з пшеничного тіста, наче з пряжі, а господиня «золото пряде» — тобто виготовляє повісма і пряжу, які поцінуються не менше, аніж зерно та золото. Колядники та щедрівники бажали господареві, «щоб і хліб родився, щоб і скот плодився», зичили гарного приплоду овець, оскільки вовна як сировина для пряжі так само необхідна, як і льон

Іл. 3

Іл. 4

чи коноплі. До колядників господарі виходили з жертвами: батько із калачем, а мати — з повісмом льону, яким перев'язувала хрест у руках у «берези». Повісмо дарували на Різдво й священику, а весільний рушник, на якому ставали в церкві до шлюбу, жертвували на церкву [8, с. 68—69].

За О. Афанасьєвим, пряля в жіночому образі усоблювала сонце. Слова «кужіль» (кужель, куделя) — прядиво або вовна, намотані на кужівку — близькі до слова «кудлатий» і могли позначати кучеряве весняне сонце, яке пряде золоті нитки. Дослідник ототожнює українську Макошу з німецькою богинею родючості, кохання, сексу Фреєю, рим-

ською Венерою, слов'янською Прією, Ладюю. Це чарівні богині-покровительки кохання й шлюбів, які щовесни шлюбляться з Громовиком і тим оживлюють природу. Венері й Фреї, а в українців Сиви або Макоші традиційно посвячували п'ятницю. Давнє значення слова «сивий» — блискучий, сяючий. Одна з метафор чоловічого втілення сонця — «сив соколонько» або «ясен сокіл».

Культ богинь-пряль (Фреї — Венери — Сиви — Макоші) існував у багатьох індоєвропейських народів и виразився у шануванні п'ятниці. У п'ятницю не виконували робіт, що пов'язані з пилом — не прями, не мели долівки, не прали, не орали, не боронили землі, щоб не запорошити ясных очей богині. Жінки в цей день постили, не займалися мирськими справами: «Свята П'ятниця дари давала, бо господина мудрая була, що у п'ятницю кужіль не пряла, свіч не сукала, хустя не прала, в золу не клала» [7, с. 491]. У болгарській традиції Свята П'ятинка зображалася з вінком на голові й допомагала жінкам виконувати домашню роботу.

П. Чубинський записав перекази про те, як жорстоко карає Параскева-П'ятниця грішниць, які в цей день тчуть полотно: вона здирає з ткалі шкіру й вішає на верстаті або «зробить так, що тій прясі на обох руках покорчить пальці», або на тому світі голкою осліплює померлих родичів тих жінок, які не шанують П'ятницю [11, с. 214]. До ХХ ст. в українців існувало повір'я що П'ятниця, поколена голками й шплицями для в'язання, заглядає у вікна до жінок-грішниць, які не шанують її.

За християнства культ Мокоші перетворився в культ пошанування мучениці Параскеви-П'ятниці. За оповідями, Господь подарував благочестивим батькам, які шанували Святу П'ятинку, дитя, що народилося в п'ятницю й тому було назване Параскева-П'ятниця. Подвижниця вела благочестиве життя й у тортурах померла за християнську віру. На іконах Параскеву зазвичай зображали з сяючим вінком на голові. Їй присвячували дванадцять п'ятниць у році (дванадцятниця).

Пресвята Діва Марія успадкувала багато рис від язичницьких богинь плодоріддя. Українці часто отожднювали Параскеву-П'ятницю й Пречисту Діву [1, с. 72—77]. Діва Марія на мозаїці Софійського собору була зображена із веретеном у руках. За язичницьким міфом Мати-земля народила Коляду — вес-

няне сонце. Історія народження Христа в українських колядках аналогічна. Марія має ознаки давнішої язичницької богині світла. Її називають Светла паняночка, Дивная Марія, Марія Єдина, Цариця, Свята Мати, Панна, Божая Невістка тощо. Мотив таємного народження Коляди замінюється євангельським мотивом народження Ісуса в яслах: «*І породила вона свого Первенця Сина, і Його сповила, і до ясел поклала Його, бо в заїзді місяця не стало для них...*» [6; 1; 2]. В колядці — «*Діва сина спородила, В ясла положила, Сухим сіном постелила, Пеленами вкрила*». Єдина сюжетна схема язичницького і християнського міфів дає підстави стверджувати, що не лише Старий Заповіт, за дослідженням Джеймса Фрезера [10], а й Новий Заповіт генетично пов'язаний з первісними язичницькими міфами.

За народними віруваннями, як і Макоша, Богородиця має владу над грозою, сприяє гарному врожаю, укладенню шлюбів, приплоду худоби. На Благівіщення ікону Богородиці ставили на діжу зі збіжжям. Їй молилися про гарний урожай. Традиційно Пресвяту Діву шанували як управительку грозою, громами й блискавками, молячися іконі Богородиці Неопалимій Купині. Пречиста шанувалася як покровителька шлюбів. Зазвичай на Покрову дівчата просили Пресвяту Богородицю посприяти їм вийти заміж. Отже, богинею рожаницею, прялею і ткалею з язичницьких часів стала головна жіноча богиня — богиня кохання й плодоріддя, яка в процесі історичної динаміки набувала образу святої Параскеви та Богородиці.

Дар Мокоші — вміння прости, ткати й вишивати — українці вважали священним знанням, що передавалося по материнській лінії. За повір'ями, між майстром-чаклуном та створеними ним речами існує тісний зв'язок. Поведінка й характер жінки відображалися на творінні її рук: якість полотна залежала від чистоти, побожності та праведного життя ткалі: «Яка пряха, таке й полотно ляже». Надзвичайна якість домотканого полотна кінця ХІХ — початку ХХ ст., що зі скринь бабусь перекочувало до музейних фондів, є свідченням високої моральності українських жінок-майстринь, які донедавна продовжували справу прародительки світу Мокоші.

1. Афанасьев А.Н. Мифология Древней Руси / Александр Афанасьев. — Москва : Эксмо, 2005. — 608 с.

2. *Балушок В.* Майстер-ремісник та його вироби в народних уявленнях і ритуалі / В. Балушок // Родовід. — 1993. — № 5.
3. *Боряк Е.А.* Традиционные обряды и верования украинцев, связанные с ткачеством (середина XIX — начало XX в.); автореф. дис. канд. ист. наук / Е.А. Борьяк. — Л., 1989.
4. *Войтович В.* Українська міфологія / Валерій Войтович. — Київ : Либідь, 2002.
5. *Грушевська К.* Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстарішими формами жіночого господарства / Катерина Грушевська // Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць. — Вип. 12. — Луцьк, 2009.
6. Євангеліє від Святого Луки 1, 2.
7. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Жайворонок. — Київ : Довіра, 2006. — С. 491.
8. *Сосенко К.* Різдво-Коляда і Щедрий вечір / Ксенофонт Сосенко. — Київ : Український письменник, 1994.
9. *Топоров В.Н.* Пряжа / В.Н. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2-х т. — Т. 2. — Москва, 1992.
10. *Фрезер Д.Д.* Фольклор в Ветхом завете / Джеймс Джордж Фрезер. — Москва : Политиздат, 1985. — (2-е изд., испр., пер. с англ.).
11. *Чубинський П.* Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського / Павло Чубинський. — Київ : Мистецтво, 1995. — Кн. 1.

Natalya Yarmolenko

THE THREAD OF LIFE, TRIBE, PEOPLE

The author of this article researches the theme of spinning and weaving as it is represented in mythology. The spotlight is paid on the magical significance of the art of spinning, warping and weaving. The study analyzes symbolism of the strand, the thread, the node and the spindle. The author traces the transformation of a pagan goddess Mokosh in the period of dual faith.

Keywords: spinning, weaving, thread, node, spindle, Mokosh, Lada, Paraskeva-Pyatnytsia, Mother of God.

Наталья Ярмоленко

НИТЬ ЖИЗНИ, РОДА, НАРОДА

Исследование посвящено проблеме мифологической трактовки ремесла прядения и ткачества. Акцентируется внимание на магическом значении процесса прядения, снования, ткачества. Проанализирована символика пряжи, нити, узла, веретена. Автор рассматривает трансформацию языческой богини Мокоши в эпоху двоеверия.

Ключевые слова: прядение, ткачество, нить, узел, веретено, Мокошь, Лада, Параскева-Пятница, Богородица.